

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГРИЦИШИН Володимир Петрович

УДК 291.1 : 281.9

**ПРАВОСЛАВНА ДУМКА ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ: ФІЛОСОФСЬКО-
РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність: 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Рівненського державного гуманітарного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ШУГАСВА Людмила Михайлівна,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри культурології

кандидат філософських наук, доцент
ХРИСТОКІН Геннадій Володимирович,
Університет державної фіскальної служби
України,
доцент кафедри філософії та політології

Захист відбудеться 25 травня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 25 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна православна теологія та релігійна філософія переживають драматичний період пристосування до реалій доби постмодерну та глобалізації. Особливого значення набуває творчість тих православних богословів, які на межі модерну і постмодерну зуміли сформуванати новий стиль православного світогляду, із оновленою системою знань, цінностей, практичних настанов. Новітнє православне богослов'я Олександра Шмемана, Антонія Сурозького, Теодора Стіліанополоса, Йоана Зізіуласа, Христоса Янараса, Джона Пантелеймона Мануссакіса, Аристотеля Папаніколау, Девіда Гарта, Ольги Седакової, Пантеліймона Калаїцидіса та ряду інших сучасних православних мислителів не лише пристосоване до доби постмодерну, але і виражає оновлену православну ідентичність, яка стає панівною серед рядових віруючих. Із кризою постмодерну та гаданим завершенням цієї епохи у розвитку людства, православні теологи пов'язують власні надії на радикальне оновлення духовного і соціального життя усіх християн і нехристиян. Парадоксально, але мірою зростання викликів сьогодення, православна теологія стає все більш оптимістичною і відкритою.

Сучасна православна теологія свідомо долає світоглядний ізоляціонізм, характерний для попередніх типів православного мислення. Прийняття відкритого типу релігійності у теорії та практиці не є безпроблемним. Якщо у доби модерну православне богослов'я вибудовувалося у постійній полеміці із «Заходом» у його численних реальних та уявних модифікаціях, то сьогодні уявним супротивником став «постмодерний нігілізм», як головна світоглядна течія філософії та культури початку XXI століття. Але в цілому відкритий тип релігійності перемагає, і це призводить до нового богословського обґрунтування православного вчення про екуменізм, відмінного від теоретичних побудов «паризької школи». Особливо важливим є безпрецедентне зближення православної теології із католицької думкою, що проявляється у пошуках спільних основ еклезіології, у побудові спільних теорій в таких областях як теологічна естетика, онтологія особистості та політична теологія.

Оскільки українська православна богословська думка традиційно характеризувалася значною відкритістю щодо західного християнства, то відповідні зрушення справляють значний вплив на теорію та практику УПЦ КП і УГКЦ. Відповідні впливи панують не лише в академічній освітній системі УПЦ КП і УГКЦ. Рядові віруючі, особливо міські, активно формують власний світогляд з урахуванням тих знань, цінностей та практичних настанов, які пропонуються православними мислителями доби постмодерну. Також відповідні впливи присутні й у середовищі теологів із УПЦ МП, особливо серед тих із них, що діють у співпраці із науковим центром «Дух і літера» Національного університету «Києво-Могилянська академія». Православна думка доби постмодерну знаходить активний відгук і серед молодого покоління українських протестантських теологів. Засвоєння досягнень православних мислителів XXI століття в Україні сприяє становленню нової екуменічної співпраці, що важливо у контексті наростання викликів у зв'язку із сучасною кризою на Сході України.

Актуальність теми дослідження зумовлюється необхідністю релігієзнавчого аналізу теорій православних мислителів доби постмодерну. Виявлення специфіки цих теорій у межах релігієзнавчого дослідження дає можливість розкрити, як саме нинішні богослови намагаються заснувати новий теологічний синтез, що включав би в себе вчення у галузях онтології, політичної теології, соціального вчення, антропології, еклезіології, екуменізму. Такий підхід дозволить водночас цілісно охарактеризувати існуючі напрями та зміст сучасної православної теології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету за науковою темою «Співвідношення релігійного і національного: контекст історії і культури українського народу» (реєстраційний номер 014U000085).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – на основі релігієзнавчого аналізу теологічних вчень православних мислителів кінця ХХ – початку ХХІ століття, створених у межах нової парадигми постнеопатристики, здійснити парадигмальну характеристику православної теології початку ХХІ століття, виявити її специфіку, істотні характеристики, виробити релігієзнавчу методологію для аналізу православної теології доби постмодерну.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити основні проблемні питання розвитку постнеопатристики та її складових, проаналізовані в науковій та богословській літературі;
- виробити методологічний інструментарій для здійснення подальшого дослідження постнеопатристики, розгляду її вчень з метою встановлення типології теологічних теорій;
- виявити контекст виникнення і джерела формування постнеопатристики, проаналізувати основні етапи становлення нової парадигми православної теології;
- на основі аналізу тенденцій розвитку православної думки у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ століття дослідити парадигмальну специфіку, суттєві характеристики та напрями в постнеопатристиці;
- проаналізувати специфіку сучасної православної демократичної політичної теології;
- розглянути, спираючись на релігієзнавчі підходи та інструментарій, формування нового типу православної екуменічної думки.

Об'єктом дослідження є православна теологія ХХ – початку ХХІ століття.

Предметом дослідження є зміст і основні характеристики постнеопатристичних вчень як виразу нової парадигми розвитку православної думки.

Теоретико-методологічні засади дослідження.

Дисертація виконана відповідно до принципів академічного релігієзнавства: об'єктивності, історизму, загальнолюдськості, дуальності, синтетичності. Оскільки теологічні теорії зафіксовані текстуально в найрізноманітніших богословських працях, то в дисертаційному дослідженні широко застосовувалися такі методи: текстологічного аналізу, а також герменевтичний, аналітичний, синтетичний,

дедуктивний і компаративний. В процесі розв'язання поставлених завдань дисертант виходив із принципів наукового та світоглядного плюралізму, уникаючи ідеологічної та конфесійної заангажованості. У дисертації під терміном «православна теологія» розумілося теоретичне осмислення теологами змісту надприродного і природного «одкровення» та діалогічної відповіді особистості і спільноти вірних. Аналіз постнеопатристичних концепцій здійснювався із загальнорациональних, філософських позицій, автор поєднував релігієзнавчі та історико-філософські методи вивчення корінних трансформацій теологічної думки. Для пояснення характерних рис та особливостей розвитку сучасної православної теології ХХ – початку ХХІ століття широко застосовувався парадигмальний аналіз. Релігієзнавчий аналіз постнеопатристичних вчень про Бога, людину, соціальність, способи богознання, спасіння, соціальної солідарності тощо, окрім об'єктивного розгляду змісту теологічних теорій, має розкрити основні раціональні схеми концепцій, оцінити їх теоретичні здобутки й слабкі сторони. Особливе значення має виявлення джерел постнеопатристики в біблійній теології, грецькій патристиці, неопатристичній думці, сучасній католицькій філософії та теології. Виявлення суттєвої єдності православної та католицької теології доби постмодерну. У дисертації під терміном «постмодерн» розуміється епоха, що приходить на зміну модерну з кінця 1970-х років, і щодо статусу якої у відношенні до модерну тривають суперечки, у яких православні теологи також беруть активну участь. Від постмодерну в дисертації відрізняється «постмодернізм» як сукупність світоглядних, філософських і культурних вчень, які зародилися у середовищі європейських інтелектуалів і стали предметом критики для православних теологів за нігілізм, релятивізм, руйнування персоналістичної суб'єктивності, теорії насилля, тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

уперше

- доведено, що в кінці ХХ – на початку ХХІ століття формується нова парадигма православної теології – «постнеопатристика», яка є різновидом православної думки доби постмодерну та проявом сучасного «контекстуального богослов'я», що використовує мову екзистенціалізму М. Гайдеггера та французького постмодернізму, а за змістом виражає концепцію феноменології містичного досвіду літургійної спільноти;
- виявлено, що в США та Європі відбувається широка дискусія про кризу неопатристики та перспективи подальшого розвитку православної теології, в якій більшість теологів критикують неопатристику за консерватизм, антивестернізм, фундаменталізм, обмеженість результатів;
- висвітлено, що контекстом виникнення постнеопатристики став діалог із західними філософськими і теологічними теоріями доби постмодерну;
- обґрунтовано, що основними джерелами формування постнеопатристики стали літургійне богослов'я, біблійна теологія та екзистенціалізм;
- досліджено, що становлення постнеопатристики як особливої парадигми завершилося в результаті формування постмодерної «теоестетики» як феноменології

чуттєвого переживання присутності апофатичного Бога і герменевтики причетності до абсолютних трансценденталій краси, істини та любові;

- проаналізовано, що специфічними рисами антропологічного вчення постнеопатристики стали визнання екстатичності екзистенції, етико-онтологічна концепція про необхідність абсолютного прийняття «іншого», позитивна оцінка різноманіття ідентичностей, заперечення існування дуалізму раціонального і чуттєвого;

- репрезентовано, що представники постнеопатристики створили власну політичну теологію, яка систематично обґрунтовує демократичні цінності та принципи, пацифізм і методи посткапіталістичної солідарності;

- представлено, що у межах постнепатристики відбувається формування нового типу православної екуменічної думки, що акцентує увагу на існуванні єдності церкви, доводить відсутність суттєвих розбіжностей у теології між православ'ям і католицизмом, розглядаючи їхні богословські традиції як дві взаємодоповнювальні системи теорій та практик;

- виявлено, що феноменологізація та філософізація теології у межах постнеопатристики створюють нові можливості для осмислення наукової картини світу як відкритої для інтерпретацій у дусі екзистенціалістичного персоналізму.

- **Уточнено** масштаби впливу сучасної філософії на православну теологію кінця ХХ – початку ХХІ століть: виявлено, що каталізатором змін стало систематичне використання православними теологами екзистенціалізму і феноменології.

- **Набуло подальшого розвитку** філософсько-релігієзнавче осмислення постмодерної рецепції творчості Григорія Ниського й Августина, Максима Сповідника і Томи Аквінського у сучасній православній теології.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному філософсько-релігієзнавчому дослідженні тлумачення концепту сакрального в православній традиції, що забезпечує відповідний приріст наукового знання і дає змогу активізувати подальші наукові релігієзнавчі, філософські, богословські розробки, які стосуються вивчення актуальних проблем християнської теології та філософії.

Практичне значення роботи. Результати, отримані у ході дослідження, можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих, філософських та богословських курсів у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та положення наукової новизни автор одержав особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені автором у доповідях і повідомленнях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, зокрема: Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід» (Острог, 2012); Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю «Українська регіоніка у контексті діалогу культур: теоретичний та практичний виміри» (Київ, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (Острог, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (Чернівці,

2013); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми» (Чернівці, 2013); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Філософія і релігія у просторі сучасної культури» (Київ, 2014); V Всеукраїнська науково-практична конференція «Релігійні фактори у контексті суспільних і світоглядних трансформацій» (Острог, 2014 р.); IV Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2014 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Церква і держава: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства» (Чернівці, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (Чернівці, 2015); науково-практична конференція «Церква і патріотизм: досвід Українського православ'я (присвячено 1000-літтю упокоєння святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси — України)» (м. Рівне, 26 травня 2015 року); Міжнародна науково-практична конференція «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015 року); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (м. Житомир, 23 листопада 2015 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 9–10 грудня 2015 року).

Результати дослідження неодноразово доповідались і обговорювались на науково-теоретичних семінарах кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету.

Публікації. Основні положення роботи подаються в 5 статтях, 4 з яких розміщені в українських фахових виданнях, а 1 – в іноземному.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний текст дисертації становить 160 сторінок, список використаних джерел містить 238 найменувань і вміщений на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну роботи, що сформульовано в тезах, які виносяться на захист; показано теоретичне і практичне значення дисертації, повідомлено про її апробацію, відображено структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Сучасна православна теологія як предмет аналізу в дослідницькій літературі» присвячено виявленню специфіки наявних у сучасному філософсько-релігієзнавчому і богословському дискурсах комплексних підходів до дослідження православної думки кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Дослідники традиційно розглядали сучасну православну теологію як єдиний тип мислення, для якого характерними було протистояння ліберальної та консервативної течій. Єдність теології та наявність у ній двох протилежних

тенденцій, на думку релігієзнавців, була явищем закономірним. Ліберальний напрямок у будь-якій теології мав за своє завдання створити церковній спільноті імідж «відкритої» до сучасності релігійної культури. Консерватори серед теологів мали закріпити у вірних впевненість у власній фідеїстичній істині. Релігієзнавці (Б.Лобовик, Є. Дулуман, П. Курочкін, В. Молоков, М. Новіков, Н. Пителінська, В. Ребкало, В. Чертихін, А. Чертков, Г. Габінський, В. Глаголев, М. Гордієнко, В. Єрьоменко, В. Бондаренко, Ю. Калінін, А. Колодний, О. Кіріков, М. Лісовенко, Г. Христокін, Ю. Чорноморець, О. Возняк) та теологи (І. Алфеев, А. Аржаковський, Р. Вільямс, П. Вальєр, Н. Сахаров, М. Плекон, А. Папафанасіу, Д. Фенберн, С. Хоружий, А. Кесиді, Е. Лаут, А. Папаніколау, Дж. Джілліонс, О. Клеман, Е. Ніколс) відзначали, що при усій єдності сучасної православної теології у ній все-таки переважало прагнення до модернізації – ліберальної або неоконсервативної. Це було пов'язане із тим, що саме закріплення впевненості в істині православ'я здійснювалося через акцентуацію уваги на абсолютному значенні особистого та колективного релігійного досвіду.

На думку видатного дослідника Карла Фельмі, у наданні абсолютної цінності саме релігійному досвіду сучасна православна теологія слідувала за традиційною православною концепцією, згідно із якою сама діалектика непізнаваності Бога для раціональної та фідеїстичної інтуїції робила єдиноможливим шлях богопізнання через містичний релігійний досвід. Згідно із К. Фельмі, сучасна православна теологія в усіх її особливостях представлена вже у працях П. Флоренського, який систематично проаналізував єдність догматичного та містичного мислення, досвід спілкування, любові, братського етичного і містичного ставлення до іншого.

С. Булгаков, Г. Флоровський, В. Лоський, П. Евдокімов, О. Шмеман розвинули ідеї П. Флоренського, створивши різноманітні інтерпретації православного вчення та етосу. С. Хоружий, Г. Христокін, Ю. Чорноморець, П. Вальєр, Р. Уільямс заперечили існування такої цілковитої єдності сучасної православної теології, доводячи, що самостійними парадигмами у цій теології є, зокрема: академічна теологія кінця ХІХ – початку ХХ століття; софіологія С. Булгакова, П. Флоренського, А. Лосєва; неопатристика Г. Флоровського, В. Лоського, Д. Станілоає, І. Поповича, Дж. Романідеса та ін.; «літургійний евангелізм» О. Шмемана та Антонія Сурозького; «радикальна ортодоксія» Д. Гарта, Дж. Мануссакіса, П. Калаїцидіса.

Вказаний поділ має під собою певні підстави. Академічна теологія виступала антагоністом для інших течій, оскільки її зазвичай звинувачували у «схоластичності», породженій залежністю від західної богословської думки. Софіологія переважно позитивно оцінювалася дослідниками як поодинокі спроби радикального оновлення православної думки при дійсній відкритості до сучасних суспільних проблем. Лише останнім часом усе більше дослідників звертають увагу на утопічність пропонованих у межах софіології проектів та їх залежність від німецької класичної філософії.

Неопатристика довгий час оцінювалася як природне продовження «паризької школи» богослов'я, сформованої під впливом софіології. Але поступово науковці дійшли до думки про типологічну специфіку неопатристики, її подібність до

неотомізму. Специфічними рисами неопатристики, що виділяють науковці, є такі: актуалізація концепцій та «духу» візантійського патристичного богослов'я; застосування для виразу теологічних доктрин мови екзистенціалізму; формування на цій основі специфічного православного персоналізму; намагання дати відповіді на виклики сучасності за допомогою актуалізованої спадщини мислителів грецької патристики.

Теологія О. Шмемана та Антонія Сурозького була проектом значно більш радикального оновлення православ'я, оскільки передбачала «повернення» не до «золотого віку отців», а до початкового періоду в історії християнства, життя згідно із духом літургії та Писання. Теологія Д. Гарта, Дж. Манусакіса, П. Каліїцидіса характеризується запереченням існування розмежування між теологією та філософією, релігійним та секулярним світоглядом, церковною і світською соціальністю, практикою і теорією. На цій підставі окремі науковці зараховують теологію зазначених авторів до «радикальної ортодоксії». Але при усій аналогічності між теологією Д. Гарта, Дж. Манусакіса, П. Каліїцидіса та «радикальною ортодоксією» Дж. Мілбанка існує значна різниця, оскільки відповідна православна течія є значно більш різноманітною, і зняття зазначених розрізень у сучасній православній теології не пов'язане із ідеалами «нового середньовіччя». Завдання уточнення статусу теології Д. Гарта, Дж. Манусакіса, П. Каліїцидіса відкрило наявність цілого покоління православних теологів, творчість яких має спільні риси та певну цілісність нового теологічного руху.

В останні роки у середовищі цього покоління богословів розгорнулися широкі дискусії про ідентифікацію нової парадигми православної думки. Ці дискусії пов'язані з розмежуванням із неопатристикою як попередньою парадигмою сучасної православної теології. Якщо символом появи неопатристики став програмний виступ Г. Флоровського в Афінах в 1936 році, то виникнення постнеопатристики ознаменовано скандально відомою статтею П. Каліїцидіса «Від «повернення до отців» до необхідності сучасного православного богослов'я», виданою 2010 року. Того ж року у Греції відбулася знакова конференція під назвою «Неопатристичний синтез чи пост-патристична теологія: чи може православне богослов'я бути контекстуальним?», на якій було визнано, що розділення між «неопатристикою» і «пост-патристикою» є розмежуванням пізньомодерної та постмодерної православних теологічних парадигм. У результаті дискусії також було визнано невдалим термін «пост-патристична теологія», оскільки при відмові від неопатристики зберігається залежність від грецької патристики, особливо від нових інтерпретацій Григорія Ниського, Максима Сповідника, а також набуває поширення зацікавленість православним прочитанням Августина. Більш адекватною для нової парадигми у православній теології є назва «постнеопатристика», яка поступово завойовує популярність.

За експертною оцінкою американського богослова П. Гаврилюка «нове покоління» православних богословів в основному є представниками університетської науки США та Європи, а також, як правило, є дітьми новонавернених із протестантизму. У своєму світогляді та життєвому стилі представники «постнеопатристики» уособлюють «відкрите православ'я», яке, однак,

критично ставиться до сучасного суспільства споживацтва, протистоїть релятивізму та нігілізму.

Другий розділ «Антропологія постнеопатристики» присвячено аналізу критичного подолання неопатристики православними теологами через формування нової антропології. Виявлено, що перехід до постметафізичного мислення став можливим завдяки розкриттю потенціалу православного екзистенціалізму в межах неопатристики і літургійного богослов'я.

Постнеопатристика Д. Гарта і Дж. Мануссакіса радикалізує персоналізм В. Лоського та Й. Зізіуласа. Для останніх визначальним у їх теоріях був вплив французького екзистенціалізму. Згідно із В. Лоським та Й. Зізіуласом, вже мислителі грецької патристики розвивали своєрідний протоекзистенціалізм. Як відомо, каппадокійські отці розрізнили в Богові «іпостась», або «персону» як «індивідуальне буття» та «сутність», або «природу» як «загальне буття».

Сучасні теологи дають нову інтерпретацію традиційного православного вчення про Бога, вважаючи, що «іпостась» (або «персона») є вищою за «індивідуальне буття». «Іпостась» (або «персона») тлумачиться як екзистенція, яка передує всякому індивідуальному і загальному існуванню («сутність», «природа»), яке вільно визначається екзистенцією в акті її самопородження та породження інших єдиновидних та єдиносутнісних іпостасей. «Індивідуальне існування» виникає внаслідок певного онтологічного «гріхопадіння», коли екзистенція («іпостась», «персона») залежить від власної сутності (природи), а не визначає її.

Таким чином відбувається не просто ускладнення антропологічної теорії через введення принципу особистості-екзистенції, яка стоїть над природою та індивідом, що уподібнює православне бачення людини до теорій бердяєвського, гайдеггерівського та сартрівського екзистенціалізму, до екгартівського і шеленгіанського розуміння персональної свободи як абсолютної безосновності. Змінюється антропологічний ідеал, стає радикально іншим розуміння того, як досягається стан довершеності. Для мислителів грецької патристики людина покликана подолати протиприродні пристрасті, реалізувати власну сутність (природу), досягти екстатичного єднання з Богом. Для сучасних православних теологів людська особистість покликана стати вище за власну природу (сутність) і у просторі абсолютної свободи зустрітися із трансцендентним особистим Богом, Якого так само не можна описати і визначити, як і людську особистість.

Згідно із представниками постнеопатристики, особистість – принципово апофатична, оскільки її можна пізнати, відчутти, пережити, але неможливо раціонально визначити чи описати. Головною рисою особистості є комунікативність. Особистість виникає і розвивається як суб'єкт для комунікації з іншим суб'єктом – Богом. Створення особистості відбувається через «творче слово» Бога, завдяки якому благословляється зачаття і надається зародку особиста душа, унікальна за всіма своїми властивостями. Повністю унікальність кожної особистості буде розкрита лише в есхатологічній реальності, а у сучасних умовах вона частково виявляється через «подію зустрічі». Феноменологія представників постнеопатристики передбачає, що для релігії загалом і для вирішення проблеми існування чи неіснування Бога зокрема критерієм істинності є екзистенційний

досвід особистості. Такий релігійний досвід – це загальний контекст, а власне момент достовірності та момент знання належать до «події зустрічі». Подія – це те, що із суб'єктом стається, а «подія зустрічі» – це подія, яка не може бути сконструйованою уявою чи іншими здібностями суб'єкта. «Подія зустрічі» – це зіткнення із діяльністю іншого суб'єкта, із його активним впливом на того, хто пізнає. Неможливість передбачити й контролювати акти пізнання під час події зустрічі є ознакою об'єктивності того, що відбувається. Безпосередня достовірність події є достовірністю факту й достовірністю спілкування.

Головну властивість людської особистості сучасні православні богослови вбачають у її створеності. Людина не знає Бога у своєму особистому досвіді як присутнього, подібно іншим особистостям і предметам. Бог спершу виявляється вірними як відсутній у цьому світі. Причина цього явища – нескінченна різниця між Богом і створеним, «безмежна межа», «безодня-між» (цю безмежну межу позначають грецьким терміном «діастема»). Людина – це єдина істота, яка долає цю безодню, приймаючи Іншого, що існує по той бік безмежної межі. Природа цього прийняття – не стільки містична («вчене незнання»), скільки етична (прийняття іншого в його нескінченній іншості). Бог не такий, як його уявляє вірний. Прийняття Бога таким як Він є, тобто інакшим за людські уявлення, – першопочатковий акт релігійного світогляду. Відчуття того, що між людським та Божественним – безмежна межа, веде до легітимізації існуючого різноманіття. Якщо Бог – Інакший, і вірний повинен прийняти його як Інакшого, то аналогічним має бути ставлення до всіх особистостей. Цим самим закладаються основи теології миру з усіма як наслідку визнання повноти різноманітності існуючого. При цьому замість ідеалу очевидності видимої неперсональної дійсності приймається очевидність «видимого невидимого» іншого, адже суб'єктивність іншого, любов, краса та інші подібні насичені феномени і видимі, і невидимі.

Мислителі постнеопатристики підкреслюють значення Церкви для формування релігійного досвіду особистості. Фактично Церква стає новим «життєсвітом», відмінним від звичайного життєсвіту, але не менш реальним. Писання, літургія, етос християн, послух духовнику – усе це належить Церкві як новому способу існування, новому життю. При цьому Церква не апофатична, а катафатична реальність. Церква, хоч і є таємницею і містерією, яка матеріалізована не лише у інституціях чи особах, але яка втілюється у діях та предметах. Найвеличніша містерія є присутністю Бога у хлібові та вині. При усій непізнаванності цієї присутності Бога у матерії таїнств для ока чи смаку, ця присутність переживається вірними цілком позитивно, хоча із різним ступенем інтенсивності. Цією теорією представники постнеопатристики виправляють певний зсув православного богослов'я у містику та апофатику, який існував у ХХ ст. і був спричинений як пошуками синтезу догматики із містикою, так і зацікавленістю ісихазмом і паламізмом. Згідно із теологами постнеопатристики, Бог з'являється вірному перш за все не у тиші келії самотника, а у драмі літургії. І якщо ісихастська молитовна практика і паламізм нав'язують технології без-образного мислення, то літургія вільно та невольно викликає активність образного мислення, породжує асоціації та переживання. Головним методом образного мислення є уявлення Ісуса

Христа як взірцевої людини, у порівнянні з якою можливе адекватне розуміння того, яким є внутрішній стан самого суб'єкта. Христос важливий для християн не лише як спаситель, боголюдина, початок нового людства, тобто церкви. Христос важливий як взірець ідеальних людських чеснот. Христос показав, якою може бути людина, якою вона має стати у майбутньому, якою вона може ставати зараз. Зіставлення суб'єктом себе самого та Христа як взірця наповнює новим змістом релігійність екзистенції. Людський суб'єкт не просто відкритий до Бога, але відкритий саме до Христа, який являє собою «Бога, що став відомим». У характері Христа явлений характер Бога. У характері Христа явлені загальні риси святих. У характері Христа явлені можливі риси людського суб'єкта, який реалізує релігійність власної екзистенції. Сучасне становище людства й світу, окремої особистості та спільнот оцінюється як стан потенції, стан скоріше можливостей, ніж актуальностей. Наскільки б великою не була реалізованість людини та спільнот – це завжди нескінченно мало порівняно із есхатологічною реалізацією. При такому способі міркувань релігійний досвід стає знанням всього у його майбутній есхатологічній актуалізованості і знанням Бога у його майбутній повноті присутності у світі та людстві. А отже, віра та релігійний досвід трактуються як переживання тут і зараз майбутнього Царства Божого. Порівнюючи себе із Христом, вірний отримує не лише усвідомлення власних недоліків, порівняно із ідеальним взірцем, але також і розуміє власну високу гідність. Якщо людина є такою, якою вона явлена у Христі, якщо Бог поєднався найтіснішим чином не з ангелами, але з людьми, то гідність всього людства та кожної окремої особистості є нескінченною. Гідність людини формується не користю її особистості чи цінностями її загальної людської природи, але тим, наскільки людина є цінною в очах Бога. Христос помер за всіх, а, отже, кожна людина є нескінченно цінною. Цю містичну й етичну цінність кожної особистості можна назвати оберненою релігійністю екзистенції. Мислителі постнеопатристики доводять, що людина та Бог мають відносини, які конституують особистість вірного не лише внаслідок відкритості людини до Бога, але й унаслідок принципового нескінченного бажання Бога мати такі відносини. Відповідно, людська екзистенція є релігійною не лише тому, що людина відкрита до життя у Богові, але й тому, що Бог відкритий до життя у людині.

Згідно із мислителями постнеопатристики, своєю свободою особистість може реалізовувати властиву екзистенції релігійність або ж замикатися на собі, заперечуючи зв'язок із Богом. Останній шлях веде до деградації особистості, є яскраво вираженою деструкцією. Зв'язок із Богом необхідний людині для повноти власної екзистенції, для збереження її цілісності, і навіть більше – просто для підтримання її ідентичності. Теологи постнеопатристики доводять, що ідентичність екзистенції та ідентичність спільноти не можна зберегти без наявності присутності Святого Духа. На думку постнеопатристів, «присутність Святого Духу» в людині – це не лише реальність антропологічна, але й реальність культурна. Дух Святий – це не лише певна Божественна реальність, не лише Дух, якого посилає Отець і Син Божий. Дух Святий – це Дух Церкви, Дух Традиції, Дух Писання. Дух Святий – це не лише повнота духовності, але й повнота духовного життя у всіх його формах, як воно виражене в історії християнської церкви. Більше того, усі пориви духовності,

які мають позитивне значення, але були «дохристиянськими» чи зараз умовно можуть бути названі «дохристиянськими» – це теж є дія Духу Святого на історію та людство.

Вплив Бога і Церкви на історію та людство мислителі постнеопатристики пояснюють через уявлення про два кола. Звичайно церква у християнській теології уявляється у якості невеликого кола, яке міститься у більшому колі – у світі. І мале коло церкви намагається впливати на світ як на оточуючу реальність, намагається дати відповіді на виклики сучасності, які приходять ззовні, із великого кола світу. Представники постнеопатристики стверджують, що в дійсності відносини цих кіл є прямо протилежними. Церква – це історія, яка стає вічністю, це нове людство, яке в дійсності є більшим за світ. Якби церква і світ не ставилися до цього парадоксу, але у дійсності світ перебуває всередині церкви. Тому не існує «зовнішніх викликів» та «зовнішніх проблем» – усі виклики і проблеми є внутрішніми справами церкви, належать до простору її відповідальності. Відповідно, священна історія не є частиною світської загальної історії, але, навпаки, світська історія – це частина священної історії, суттю якою є драматичні відносини Бога і людини. Відповідно, присутність Духа у світській культурі є наслідком відсутності принципів розривів між світським та церковним, наслідком того, що світське може бути віддаленим від церковного, але все одно приречене на буття всередині церковного, всередині священної історії.

Особливим чином тотальність священної історії у відношенні до звичайної розкривається у драматичних ситуаціях, які можна назвати «прикордонними». Трагічні випробування історії, які можна порівняти із стражданнями біблійного Іова, стають зрозумілими лише завдяки наданню всім трагічним історіям загального контексту священної історії. Розуміння трагедій як покарань, як спокути, як випробувань – стає спасінням для особистості та спільнот, дозволяє витримати психологічно і не зламатися. Смертність вказує не на кінець екзистенції, а на її відкритість до вічності, до Бога. Смертність екзистенції стає останнім аргументом на користь релігійності екзистенції, її багатопланової відкритості до Бога, до відносин із Ним як вічним Життям, оскільки смерть тлумачиться як дарунок нового життя, який необхідно із вдячністю приймати. Подяка за дарованість буття та всіх його моментів, включно із смертю, і є реалізацією релігійності людської екзистенції.

У третьому розділі «Соціально-політичний ідеал постнеопатристики» перш за все виявлено, що богослови поступово відмовляються від протиставлення православного персоналізму західному індивідуалізму. Відбувається перехід від утопічних проектів в дусі солідаризму та розуміння церкви як духовної влади.

Церква – це не інституція, а процес, творчий рух вірних від самих себе до Бога та іншого. В процесі руху до все більш насиченого богоспількування кожна мить конститується церква як спільнота. Надприродна соціальність церкви пов'язується із її комунікативною природою, а вплив християн на суспільство – із особистим прикладом моральної поведінки, спрямованої на досягнення порозуміння і миру.

Сучасна православна теологія відмовляється від розгляду благодаті як енергії або сили Бога, щоб уникати, по-перше, натуралістичного порівняння із проміннями сонця і, по-друге, не вводити дискурсу влади сильного. Це радикально змінює

нарративний світ православної теології, оскільки у центрі уваги стає акт спілкування Особистості Бога та особистості людини, який здійснюється без посередництва «енергій».

Церква як надприродна соціальність постає як реальність, яка конститується цим спілкуванням і, загалом, є простором міжособистісного спілкування як вірних між собою, так і безпосередніх відносин із Богом. Вірні долучаються до відносин Осіб Трійці між Собою, до парадигмальної надприродної соціальності.

Таким чином, Церква для православної теології доби постмодерну перестає бути ієрархічним інструментом передачі благодаті. Поява нової еклезіології у цілому відповідає як комунікативній парадигмі у сучасній філософській думці, так і високій цінності горизонтальних зв'язків у постіндустріальному суспільстві. При цьому відносини церкви і держави не можуть бути осмислені як партнерство духовної та світської гілок влади. Церква не є владою загалом, а є комунікативною спільнотою, що являє надприродний тип відносин. Христос був розп'ятий поза містом, і церква за своєю природою перебуває поза межами сьогоденного глобалізованого полісу. Якщо християн «впускають у місто», дають слово у суспільних дискусіях, то вони не можуть претендувати на повчання з позиції авторитету і на владу у суспільстві. Церкви можуть лише свідчити про можливість реалізації надприродного способу життя як для особистості, так і для спільноти.

Четвертий розділ «Новий тип православної екуменічної думки на початку XXI століття» присвячено аналізу проявів постконфесійного мислення в православної думці XX–XXI століть та впливу цих процесів на появу нових екуменічних проектів щодо можливого зближення із Римо-Католицькою Церквою.

Початком нового мислення стає усвідомлення того факту, що Рим і Константинополь не мали канонічної влади розірвати стосунки, а тому єдина церква першого тисячоліття має продовжувати існувати та повинна бути оприявленою. Початковим пунктом для діалогу є визнання того факту, що християнська церква виникла не як ієрархія з єдиним або кількома центрами, а як мережа окремих місцевих спільнот, об'єднаних спілкуванням. Тим самим єдина універсальна церква була нічим іншим як койнонією місцевих спільнот.

Відомо, що католицька точка зору полягає у тому, що така церква є спільною спільнот, і в універсальній спільноті має бути служіння загального предстоятеля для всіх, яким і є папа. Православна точка зору полягає у тому, що спілкування спільнот не утворює універсальної спільноти як окремої реальності, але універсальна церква є саме спілкуванням місцевих спільнот, а трансцендентальна реальність Тіла Христового однаково проявляє себе у кожній місцевій спільноті. Таким чином, бачення Церкви як мережі спільнот, а не спільноти спільнот є прийняттям православної еклезіології у якості висхідного пункту для творення проектів відновлення видимої єдності католицької і православної церков. Православно-католицький діалог останніх років при формуванні спільної богословської позиції приймає за основу нову православну еклезіологію і визнає необхідність розвитку розуміння церкви як сопричастя (койнонія) вірних до Бога, а також як їх найтіснішого особистого спілкування (койнонія) між собою. Саме ці два аспекти «койнонії» творять спільноту, яка теж визнається як «койнонія». І церкві як цілій

мережі спільнот необхідно має бути властива «соборовість» як вираз того самого аспекту спілкування, який зберігає концепт «койнонії».

Дискусії про першість у церкві, які мають вирішальне значення сьогодні для прогресу екуменічного діалогу, перемістилися зі сфери загальних роздумів та канонічного права до вивчення співвідношення екізіологічного і тріадологічного спілкувань. Каменем спотикання стало вчення Й.Зізіуласа про подібність першості єпископа у церкві до першості Отця у Трійці, однак на сьогодні перемагає точка зору про первинність у церкві «спілкування» та належність влади у ній виключно Богові, перед яким усі інші лише виконують певні служіння. Відновлення єдності церкви першого тисячоліття православними богословами та Всеправославним собором визначено як моральний обов'язок православних і необхідний крок, що зробить можливим місіонерство церкви в добу постмодерну, оскільки за умов загальної релятивізації життя церква має показати спосіб життя, вірний першопочатковому ідеалу.

У п'ятому розділі «**Теологічне осмислення наукової картини світу у представників постнеопатристики**» аналізуються екзистенційно-феноменологічні експлікації сучасної космології. Передусім, теологія оцінюється як універсальний нормативний досвід та універсальний світоглядний дискурс, на основі якого стають можливими відповіді на основні екзистенційні питання. Цим самим теологія як тип мислення наділяється властивостями, з одного боку, містики, а з іншого – філософії. Відбувається це завдяки редукції теології до практики феноменологічного мислення щодо особистого і колективного релігійного досвіду. Згідно із представниками постнеопатристики, сама наука не здатна створити цілісну картину світу, яка була б завершеною, не може пояснити мети і сенсу власного існування, не відповідає на смисло-життєві питання, які стоять перед окремою людиною та людством у цілому. Коли науковці намагаються наділити науку рисами універсального світогляду, то вона стає світською теологією, у якій на місце Бога поставлений універсум (Ілля Пригожин) або такі його властивості як час (Стівен Гокінг). Через теологічний світогляд як універсальну феноменологічну практику усвідомлення сутності цілісного світу людина звершує власне покликання – бути органом самоусвідомлення всесвіту. Згідно із представниками постнеопатристики, всесвіт має внутрішню спрямованість до того, щоб існувати як життєсвіт особистості людини і навіть Боголюдини. Сучасними православними теологами стверджується, що реалізація цієї спрямованості відбувається у події Боготілення та в існуванні церкви як койнонії Бога і людини. Феноменологія створеності світу доповнюється феноменологією священної історії, у межах якої відбувається теологічне тлумачення досвіду суб'єктивності, події та «насичених феноменів». Суттєвий вплив на становлення сучасної православної теології науки здійснили західні теологи Т. де Шарден, Т. Торанс, Ж. - Л. Маріон, Г. Марсель. При широкому використанні мови сучасної французької феноменології, православна теологія науки має усі риси ідеалістичної метафізики.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження православної теології доби постмодерну знаходять своє висвітлення у наступних узагальнюючих висновках:

1. Для сучасної православної теології характерна зміна парадигм: у 1930-ті роки була сформована неопатристика, аналогічна до неотомізму і протестантської неоортодоксії, а на початку ХХІ століття розпочався перехід до нової парадигми, умовною назвою якої є «постнеопатристика».

2. Основною методологією для постнеопатристики стала феноменологія, за допомогою якої створено новітню теорію духовних відчуттів та «теологічну естетику», постекзистенційну антропологію і вчення про Бога як «койнонію» (спільноту-спілкування) Трьох.

3. Дослідження антропології православної теології доби постмодерну виявило, що центр уваги православних мислителів перемістився із тлумачення властивостей людської природи та виявлення характерних рис способу існування людської особистості. Від спекуляцій щодо того, що саме в людині є образом Божим, православні теологи перейшли до системного аналізу відносин особистості з Богом. Розуміння природи цих відносин коливається від постметафізичного тлумачення «причетності» (А. Папаніколау) до діалогічної «зустрічі» (Дж. Мануссакіс) та «онтології любові» (Д. Гарт).

4. Подолання «безмежної межі» між людиною та Богом А. Папаніколау вслід за Й. Зізіуласом мислиться як звільнення особистості від всіх обмеженостей. У такому звільненні спочатку відіграє провідну роль воля людини, а потім – благодать Божа. За Дж. Мануссакісом, «безмежна межа» долається в особистих відносинах людини та Бога, в яких ініціатива належить саме Богові, а для людини залишається відгукнутися на першоініціативу божественного заклик. Оригінальність поглядів Д. Гарта у тому, що, на його думку, сама «безмежна межа» («діастема») між Богом і людиною є закликом Нескінченого Бога до людини. Усвідомлення «діастеми», що виявляє для людини безосновність її існування, стає початком пізнання людиною власної гідності, а не приниженості. Особистість усвідомлює, що стоїть між буття і ніщо, маючи вибір між красою існування та величністю неіснування.

5. Вибір особистістю краси існування зумовлюється феноменологічною «теологічною естетикою». Представники постнеопатристики наголошують на тому, що у структурі особистості чуттєве має пріоритет над раціональним, пасивно-афективні переживання впливу іншого важливіші за вольові та раціональні акти. Чуттєві переживання мають для особистості найбільшу очевидність. За твердженнями мислителів постнеопатристики, Бог існує, якщо наявний чуттєвий досвід переживання зустрічі з Ним. Згідно із ними, зір найбільш близький до раціональності, і переживання Божої присутності у «насичених феноменах» є першою ступінню очевидної присутності Бога. «Насиченими» феноменами є такі феномени, що принципово являють щось більше за себе, при чому надлишок явища та надлишок видимості зумовлюють «невидимість». Невидима присутність найяскравіше виражається у погляді зіниць на іконі, які є темними, але їх погляд пронизує вірного. Виникає ситуація враження вірного дією Іншого, яка, однак, є

сприйнятою лише мірою готовності вірного бачити цей самий погляд, спрямований на нього з ікони. Більшою є достовірність голосу, який чує слух, оскільки голос значно більше являє особистість того, що говорить. Вірні чують голос Бога при читанні Писання і голос Церкви у піснеспівах літургії й інших служб. Найбільшою є достовірність дотику, яка являє любов особистостей, життя яких переплетене. Для вірних Бог з'являється у парадоксальному дотику євхаристії: тут він найбільше явлений і найбільше прихований. Бог відкривається через євхаристійні дари згідно із мірою готовності вірного до такого сприйняття, і ця міра готовності – не в «чистоті душі», а в інтенсивності інтенції особистості на Особистість Христа, з яким вірний намагається зустрітися в літургійній містерії.

Релігійний досвід православного вірного формує особливий спосіб життя людської суб'єктивності, яка має протилежні до новочасового суб'єкту властивості. Замість ідеалу очевидності видимої неперсональної дійсності приймається очевидність «видимого невидимого» іншого, адже суб'єктивність іншого, любов, краса й інші подібні насичені феномени і видимі, і невидимі. Суб'єктивна достовірність екзистенційно значимих переживань, які виникають у спілкуванні з іншим, є більшою, ніж достовірність аподиктичних суджень розуму. Істинність досвіду прийняття вища за істинність досвіду схоплення. Суб'єкт, що інтенційно спрямований на прийняття відповідає самій суті людяності. Виразом істинності досвіду такого суб'єкту стають спонтанні вирази власної захопленості красою в творах художньої творчості, оскільки вони не мають ознак насилля над словом. Таким чином представники постнеопатристики намагаються виправдати традиційний православний спосіб життя за допомогою перетлумачення його характерних рис у дусі постмодерної філософії, і це призводить до формування повноцінної православної постмодерної антропології.

6. У сфері соціально-політичних ідей постнеопатристика відстоює ідеали церковного лібералізму, захищає гідність і права особистості, протиставляючи солідарність малих груп владі корпорацій та ієрархій. Постнеопатристика заперечує можливість використання християнами насилля, послідовно відстоюючи ідеї пацифізму та примирення з «іншими».

7. Абсолютизація цінності іншого проявляється в етиці самопожертви, теологічному визнанні любові головною силою соціальної солідарності, формуванні православної екологічної теології.

8. Феноменологічна переінтерпретація православної теології дозволяє сформулювати нову апологію теологічного вчення про створенність світу.

9. Суттєвий вплив на розвиток постнеопатристики здійснили філософські і теологічні ідеї католицького мислителя Ж. - Л. Маріона, особливо його теорія даності як дарованості.

10. Представники постнеопатристики деконструюють уявлення про розділення православ'я і католицизму, доводять, що онтологічно зберігається єдина церква першого тисячоліття.

11. Згідно із мислителями постнеопатристики, церква є мережею спільнот, які конститууються спілкуванням, але не становлять ієрархії чи «спільноти спільнот».

Церква як ціле також є процесом зближення людства із Богом, а не самоцінною реальністю.

12. Представники постнеопатристики обґрунтовують теорію про те, що між теологіями Августина і каппадокійців, Аквіната й Палами немає суттєвих суперечностей. Неопатристичні явлення про «есенціалізм» католицької теології визнаються помилковими.

13. Формування постнеопатристики як основної парадигми сучасної православної теології створює можливості для перемоги ідеалів «відкритого православ'я», що протистоїть релігійному фундаменталізму.

14. Феноменологізація та філософізація теології у межах постнеопатристики створюють нові можливості для осмислення наукової картини світу як відкритої для інтерпретацій у дусі теоцентризму, персоналізму, есхатологічного теоандризму. Православне осмислення наукової картини світу у постнеопатристичній перестало бути консервативним, а є суголосним із сучасною католицькою і протестантською філософською теологією науки.

Основний зміст роботи відображено у таких публікаціях:

1. Грицишин В. П. Релігійність людської екзистенції за Антонієм Сурозьким / В.П. Грицишин // Схід. – 2015. – № 4 (136). – С. 21–25.
2. Грицишин В. П. Гносеологія православної теології доби постмодерну / В.П. Грицишин // Схід. – 2016. – № 3 (143). – С. 75–79.
3. Грицишин В. П. Антропологія православної теології доби постмодерну / В.П. Грицишин // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 12. – С. 35–39.
4. Грицишин В. П. Соціальна теорія православної теології доби постмодерну / В.П. Грицишин // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 111. – С. 287–291.
5. Грицишин В. Переосмысление православия в теологии Александра Шмемана и Антония Сурожского / В. Грицишин // Modern Science. – Prague. – 2015. – № 4. – С. 73–78.

АНОТАЦІЯ

Грицишин В. П. Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше в українському релігієзнавстві запропоновано комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз православної думки епохи постмодерну. Джерелами формування нової парадигми православної теології, якою є постнеопатристика, стали літургійне богослов'я, біблійна теологія та екзистенціалізм. Становлення постнеопатристики як особливої парадигми завершилося в результаті формування постмодерної «теоестетики» як феноменології чуттєвого переживання присутності апофатичного Бога і герменевтики причетності до абсолютних трансценденталій краси, істини та любові. Специфічними рисами

антропологічного вчення постнеопатристики стали визнання екстатичності екзистенції, етико-онтологічне вчення про необхідність абсолютного прийняття «іншого», позитивна оцінка різноманіття ідентичностей, заперечення існування дуалізму раціонального і чуттєвого. Представники постнеопатристики представили власну політичну теологію, яка систематично обґрунтовує демократичні цінності та принципи, пацифізм і методи посткапіталістичної солідарності. У межах постнепатристики відбувається формування нового типу православної екуменічної думки, що акцентує увагу на існуванні єдності церкви, доводить відсутність суттєвих розбіжностей у теології між православ'ям і католицизмом, розглядаючи ці традиції як дві взаємодоповнювальні системи теорій та практик.

Ключові слова: православ'я, сучасна теологія, феноменологія, комунікація, патристика, неопатристика, постнеопатристика.

АННОТАЦІЯ

Грицишин В. П. Православная мысль эпохи постмодерна: философско-религиоведческий анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В диссертации впервые в украинском религиоведении предложен комплексный философско-религиоведческий анализ православной мысли эпохи постмодерна. Новой парадигмой православной теологии стала постнеопатристика, которая является разновидностью современного «контекстуального богословия», использует язык экзистенциализма М.Хайдеггера и французского постмодернизма, а по содержанию – выражением феноменологии мистического опыта литургического сообщества. В США и Европе происходит широкая дискуссия о кризисе неопатристики и перспективах дальнейшего развития православной теологии, в которой большинство теологов критикуют неопатристику за консерватизм, антивестернизм, фундаментализм, ограниченность результатов. Контекстом возникновения постнеопатристики стал диалог с западными философскими и теологическими теориями эпохи постмодерна. Источниками формирования постнеопатристики стали литургическое богословие, библейская теология и экзистенциализм. Становление постнеопатристики как особой парадигмы завершилось в результате формирования постмодернистской «теозстетики» как феноменологии чувственного переживания апофатического присутствия Бога и герменевтики причастности к абсолютным трансценденталиям красоты, истины и любви. Специфическими чертами антропологического учения постнеопатристики стали признание экстатичности экзистенции, етико-онтологическое учение о необходимости абсолютного принятия «другого», положительная оценка многообразия идентичностей, отрицание существования дуализма рационального и чувственного. Представители постнеопатристики представили собственную политическую теологию, которая систематически обосновывает демократические ценности и принципы, пацифізм и методы посткапіталістическої солідарності. В рамках постнеопатристики происходит формирование нового типа православной

экуменической мысли, которая акцентирует внимание на существовании единства церкви, доказывает отсутствие существенных различий в теологии между православием и католицизмом, рассматривая эти традиции как две взаимодополняющие системы теорий и практик.

Ключевые слова: православие, современная теология, феноменология, коммуникация, патристика, неопатристика, постнеопатристика.

SUMMARY

Gritsishin V.P. Orthodox thought of the postmodern epoch: philosophical and religious studies analysis. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philosophy, speciality 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The thesis is the first scholarly study within Ukrainian religious studies suggested a complex philosophical and religious studies analysis Orthodox thought postmodern. The sources of the new paradigm of Orthodox theology, which is post-neopatrists became liturgical theology, biblical theology and existentialism. The formation of Post-Neo-Patristics as a special paradigm was completed as a result of the formation of postmodern "theaesthetics" as the phenomenology of the sensory experience of the presence of apophatic God and the hermeneutics of involvement in the absolute transcendentals of beauty, truth and love. Specific features of the anthropological doctrine of Post-Neo-Patristics were the recognition of the ecstaticity of the existential, the ethical-ontological doctrine of the necessity of absolute acceptance of the "other", the positive evaluation of the diversity of identities, the denial of the existence of dialysis of rational and sensual. Representatives of Post-Neo-Patristics own political theology, which systematically substantiates democratic values and principles, pacifism and methods of post-capitalist solidarity. Within the framework of Post-Neo-Patristics, a new type of Orthodox ecumenical thought is forming, which emphasizes the existence of the unity of the church, proves the absence of significant differences in theology between Orthodoxy and Catholicism, treating the latter as two complementary theories and practices.

Key words: Orthodoxy, modern theology, phenomenology, communication, Patristics, Neo-Patristics, Post-Neo-Patristics.